

Кочерган М. П.

ОСНОВИ ЗІСТАВНОГО МОВОЗНАВСТВА : Підручник

К. : Вид. центр «Академія», 2006.— 424 с.

Кінець ХХ — початок ХХІ ст. у вітчизняній лінгвістичній науці пов'язуються з фундаментальними працями вчених, у яких визначається сучасний стан мовознавства й окреслюються перспективи його розвитку в усьому світі.

Професор Кочерган М. П. належить до покоління тих учених, які своїми дослідженнями заклали фундамент у величну споруду українського мовознавства. Сьогодні ж за нових тенденцій розвитку мовознавства М. П. Кочерган креативно втілює свої невичерпні ідеї в новому підручнику «Основи зіставного мовознавства», який, за словами В. М. Манакіна, «є поки що першою та єдиною в Європі і світі спробою системного викладення контрастивної лінгвістики на всіх мовних рівнях»¹.

Рецензований підручник, без перебільшення, є тією науково-методичною працею, на яку з нетерпінням чекали перш за все здобувачі наукових ступенів, що готуються до складання кандидатського іспиту зі спеціальності «порівняльно-історичне та типологічне мовознавство». Це потужний ґрунт для загальної підготовки здобувачів, який дозволить сформулювати чіткі уявлення про етапи розвитку зіставного мовознавства, про основні терміни й поняття, а також про суміжні явища в цій сфері.

Апелюючи до короткої анотації на початку підручника, хотілося б навести позицію самого М. П. Кочергана щодо змісту рецензованої праці, зокрема те, що в ній «інтерпретовано основні поняття контрастивного мовознавства... та висвітлено найважливіші спільні й відмінні ознаки мов світу на всіх рівнях їхньої структури» (с. 2). Ці анотовані рядки підтверджують як актуальність, так і необхідність постановки та розв'язання першочергових завдань порівняльного мово-

знавства, одним із яких є порівняльне вивчення будови різних мов. Актуальність цієї наукової проблеми посилюється взаємозумовленістю окремих елементів мовних структур. Тут доцільно згадати думку Л. В. Щерби, який свого часу обстоював нагальну необхідність вивчення структур різних мов. Він справедливо зазначав, що «на перший погляд здається, начебто цим завжди й займалися лінгвісти, і що ніякої специфічної проблеми сьогодення тут немає. Утім, ...якщо звернути увагу на те, як дотепер вивчалася структура різних мов і як це треба робити, то стає очевидним, що мовознавство справді постало перед лінгвістичною проблемою надзвичайної важливості»².

У підручнику М. П. Кочергана якраз ґрунтовно описано всі можливі підходи до вивчення особливостей фонетико-фонологічних систем різних мов, структури складів у них та своєрідності наголосу, розкрито специфіку мов щодо способів словотворення, схарактеризовано аспекти зіставного дослідження морфологічних систем різних мов та визначено параметри зіставлення синтаксичних одиниць і засобів вираження синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень у різноструктурних мовах. Окрему увагу приділено лексико-семантичним системам мов у контрастивному висвітленні та деяким питанням зіставної фразеології.

Якщо говорити про призначення підручника студентам, то тут передусім варто зацентувати увагу на дисципліні «Порівняльна типологія», під час вивчення якої студентам стануть у пригоді як теоретико-методологічні відомості зіставного мовознавства, так і практичні ілюстративні матеріали з глибокою і переконливою аргументацією, скажімо, таких питань, як зіставлення граматичних категорій роду, числа, відмінка, часу, особи тощо.

¹ Манакін В. М. Про «семантичні примітиви» та еталон порівняння в зіставному мовознавстві // Мова. Людина. Світ.— К., 2006.— С. 204.

² Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике.— Ленинград, 1958.— Т. 1.— С. 5.

Міждисциплінарні зв'язки рецензованої праці у вищівському її застосуванні простежуються також із дисциплінами «Вступ до перекладознавства», «Теорія та практика перекладу» тощо. Цінною інформацією тут є тлумачення поняття безеквівалентної лексики, лексичних лакун та можливих шляхів їхнього перекладу.

Заснують на окрему позитивну оцінку запитання та завдання після тематичних розділів і підрозділів, подані методично виправдано. Запитання й завдання складено в такий спосіб, аби студент, даючи на них відповідь, зміг чітко для себе упорядкувати ключові положення кожної теми, осмислити їх і критично проаналізувати, навести власні приклади на підтвердження або спростування деяких ілюстрацій, які можна витлумачити по-різному.

Не можемо обійти увагою і укладений «Короткий термінологічний словник» (с. 349–386), який також допоможе систематизувати знання студентів та здобувачів.

Повертаючись до загальних питань зіставного мовознавства, висвітлених кризою призму дослідницького досвіду М. П. Кочергана, хотілося б зупинитися на висвітленні в підручнику тих проблемних питань, які й дотепер є дискусійними, зокрема тип мови і мовний тип. Як наголошує сам автор, «загальноприйнятого визначення цього поняття у мовознавстві ще не існує. Не встановлено й критеріїв визначення типу мови» (с. 58). Утім, М. П. Кочерган цими тезисними фразами не обмежується, а намагається навести різні позиції дослідників щодо цього питання, формує власне бачення мовного типу і типу мови, дає коректні несуперечливі їх визначення (с. 59, 62), уточнює, яке поняття є ширшим, а яке вузьчим (с. 62), підтверджує власні теоретичні спостереження конкретними прикладами на матеріалі різних мов: української, арабської, турецької, німецької, французької тощо.

Складною проблемою як для студентів, так і для аспірантів є застосування в курсових, дипломних, магістерських та дисертаційних працях відповідних методів дослідження. Зіставлення систем мов у цілому та їхніх окремих мікросистем, зокрема на тлі загальної тенденції впорядкування й систематизації одержуваного обсягу інформації, сприяло розвитку різних методів зіставно-типологічного вивчення мов. У розділі «Методика зіставного мовознавства» не лише описуються відповідні методи зіставлення мовних одиниць і явищ, а й пропонуються

студентам та аспірантам рекомендації щодо етапів проведення зіставного аналізу (с. 93). До того ж кожний метод у його практичному застосуванні М. П. Кочерган розглядає в контексті певного мовного рівня на прикладах зіставлення його одиниць з різних мов. У цьому ж розділі є параграф, присвячений одному з найскладніших питань зіставної лексичної семантики — питанню про еталон міжмовного зіставлення (*tertium comparationis*), адже, на думку автора, «ефективність контрастивного аналізу залежить від вдало вибраного еталона (основи порівняння), на основі якого визначається реалізація певної ознаки» (с. 81). Тут же подаються пропозиції, які засоби можна використовувати як основу зіставлення (с. 85).

Ще один надзвичайно важливий аспект підручника потребує уваги. Це розділ «Історія зіставного мовознавства». На думку М. П. Кочергана, у деяких науковців чомусь склалося враження, «що зіставне мовознавство — один із наймолодших напрямів, який раптово виник у 50-ті роки ХХ ст. завдяки працям Р. Ладо, Г. Нікеля, Л. Деже тощо...» (с. 24). Такі безпідставні твердження спростовуються в цій праці шляхом наведення хоча й стислих, але таких даних, що існували в історії розвитку зіставних досліджень.

Хотілося б також відзначити ще одну позитивну рису рецензованої праці. Це некатегоричність М. П. Кочергана у спростуванні багатьох тверджень, які в інших підручниках часом подаються як беззаперечні. Це дає можливість молодим науковцям і студентам не боятися висловлювати власну думку, а головне, автор з повагою ставиться до здобутків і результатів, можливо, подекуди суб'єктивних, своїх попередників і сучасників (с. 25).

Проте, як і кожна фундаментальна наукова праця, підручник М. П. Кочергана спонукає дослідників, які працюють у сфері зіставної лінгвістики, до продовження розпочатої роботи у напрямі висвітлення питань зіставної текстової семантики, мовних особистостей різних культур, мовленнєвої поведінки інтраквантів — представників різних культур у певних комунікативних ситуаціях, типології міжмовних мовленнєвих актів тощо. Тим більше, що спочатку контрастивний аналіз спирався в основному на факти мовної системи, а тепер дедалі більше залучається текст, мовленнєві акти та інші текстові одиниці з урахуванням нових тенденцій розвитку сучасної лінгвістики.

Л. МАЦЬКО, А. КОРОЛЬОВА

Карпенко О. Ю.

ПРОБЛЕМАТИКА КОГНІТИВНОЇ ОНОМАСТИКИ

Одеса : Астропринт, 2006.— 326 с.

У нинішніх умовах паралельно з традиційною набирає популярності когнітивна лінгвістика. Мовознавство вже не задовольняється навіть глибинними знаннями мовних закономірностей у процесі комунікації. Його з другої половини ХХ ст. почали цікавити значно глобальніші проблеми — сутність, механізм, процес здобуття людиною знань про довкілля за допомогою мови, їх оформлення й збереження в свідомості і мові, тобто шлях пізнання навколишнього середовища. Найбільших успіхів когнітивна лінгвістика досягла в США та країнах Західної Європи. Значного розвитку набула вона в Росії. У Білорусі створено навіть навчальний посібник з когнітивної лінгвістики для студентів (автор — проф. В. А. Маслова), який у 2005 р. вийшов другим виданням. Чимало праць у цьому аспекті створено й українськими вченими, але здебільшого в українській германістиці, романістиці та русистиці, і зовсім мало — зі спеціальності «Українська мова».

Цікаво, що як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці когнітивні теорії будуються лише на апелювативній основі, тобто на вербальному матеріалі поняттєвого характеру (в сучасному розумінні терміна «поняття»). Пропріальний вербальний матеріал мови залишається поза увагою когнітивної лінгвістики. Однією із найсуттєвіших причин цього явища, очевидно, слід назвати специфіку ономастичної лексики — видільну функцію оніма, яка не припускає явища «поняття» в звичному розумінні і породжує думки про відсутність в онімах лексичного значення, без якого важко уявити явище «концепт», — на противагу узагальнювальній функції апелюватива, що, будучи пов'язаним з поняттям, має лексичне значення і легко формує концепт. Тому такі когнітивні узагальнення, що побудовані лише на апелювативній частині лексики, на нашу думку, не можна визнати універсальними, вони є однобічними, неповними, оскільки не враховують особливостей іншої частини лексики, так само важливої, — ономастичної.

Залучення ономастичних даних до лінгвістичної когнітології простежується вже в другій пол. ХХ ст., зокрема в етимологічних працях О. М. Трубачова, В. А. Никонова, М. В. Карпенко, Ю. О. Карпенка, О. Матвеева, М. Л. Худапа, П. П. Чучки та ін. Цей підхід матеріалізувався і став реальністю на

початку ХХІ ст. під пером О. Ю. Карпенко в її дослідженні «Проблематика когнітивної ономастики» (Одеса, 2006.— 328 с.), яке слід розцінювати як новий етап і напрям в ономастиці. Стратегія дослідження авторки ґрунтується на тих когнітивних засадах, що мова існує не в мовленні, а в людській свідомості, у ментальному лексиконі, у мозку, у вигляді концептів, що концепт і слово не є тотожними явищами.

Дослідження побудоване на аналізі актів мовлення, зафіксованих насамперед художньою літературою, результатів асоціативного експерименту, свого власного ментального лексикону. Разом ці три джерела сприймаються не лише як доповнення одне одного, але й як комплексна перевірка самодостатності, надійності та істинності їх фактичного матеріалу для достовірних висновків і узагальнень. Узагальнивши досягнення апелювативної когнітології, врахувавши спільності і відмінності у функціонуванні апелювативів і онімів, оцінивши здобутки сучасної ономастики як науки, авторка сформулювала основні проблеми когнітивної ономастики: 1) буття онімів у ментальному лексиконі; 2) форми концептуалізації власних назв; 3) форми та функції онімичних концептів у мові мозку; 4) способи організації онімичних концептів у фрейми; 5) розмежування онімичних фреймів відповідно до розмежування їх денотатів; 6) розмежування фреймів на індивідуальні та загальномовні; 7) концентричність індивідуальних онімичних фреймів, етноцентричність і радіальність загальномовних; 8) асоціативний характер семантичного наповнення онімичних концептів; 9) напрямки асоціативної ідентифікації концептів; 10) методика і методи когнітивної ономастики.

Як зазначає сама авторка, це ще не остаточний перелік когнітивних проблем в ономастиці. Але це фундаментальні, основоположні новації, обрані для дослідження на початковому етапі розвитку ономастичної когнітології.

Монографія складається з трьох розділів. У першому розділі «Власні назви як концепти» висвітлюється співвідношення власних назв і когнітивної лінгвістики, власних імен і концептів, роль власних назв у когнітивній обробці інформації, місце власних імен у ментальному лексиконі, співвідношення

трансформації власних назв і їх концептуалізації, семантичне навантаження онімічного концепту, процес профілювання власних назв. Тут авторка доходить висновку, що когнітивний аспект дозволяє глибше пізнати сутність власних назв, виявити нові напрями дослідження онімів, осмислити роль онімів у розв'язанні когнітивних проблем, які дають право говорити не лише про когнітивну ономастику, а й про ономастичну когнітологію (як протилежність апелювативній когнітології.— В. Г.), що перебувають у діалектичній єдності, формуючи повноцінну загальну когнітологію. Як вважає О. Ю. Карпенко, (а) власні назви є носіями вербальної, енциклопедичної і невербальної інформації, наявних у ментальному лексиконі; (б) на відміну від структуралізму, когнітивна лінгвістика повною мірою враховує суб'єктивний елемент ментального лексикону за всієї його об'єктивності. Дослідниця обґрунтовує думку, що оніми в ментальному лексиконі є повноцінними концептами, що в ментальному лексиконі власних назв значно більше, ніж їх реалізується в мовленні, що оніми в ментальному лексиконі існують у формі фреймів, що загальномовні онімічні фрейми є радіальними і відрізняються від індивідуальних, які є концентричними, своєю структурізацією.

У другому розділі «Концептуалізація та ментальна реалізація онімічних розрядів» досліджується ментальне буття власних назв, структура індивідуального антропомімічного фрейму, індивідуального топонімічного фрейму, індивідуального ергономічного фрейму та інших індивідуальних онімічних фреймів. Тут авторка вперше в мовознавстві обґрунтувала свою концепцію онімічних фреймів. Вона полягає в тому, що: 1) у кожній людині формується індивідуальна, особистісна картина світу (особистісна міфологія) на ґрунті розбіжностей у світосприйнятті; 2) з розбіжністю в світосприйнятті пов'язані ономастичні фрейми: скільки є мовців, стільки є й індивідуальних онімічних фреймів; 3) розбіжності ономастичних фреймів гармонійно поєднуються між собою; 4) як ментальність індивідів зливається в ментальність колективу, так і індивідуальні онімічні фрейми об'єднуються в загальномовні, етнічні; 5) увесь онімічний фрейм мови складається з онімів, якими володіє хоча б частина або навіть один із носіїв мови; 6) у межах колективу онімічний фрейм ґрунтується навколо спільних інтересів людей територіального чи виробничого характеру; 7) мовний онімічний фрейм не є монолітною єдністю, це величина збірна, що

становить сукупність (а не єдність) індивідуальних онімічних фреймів; 8) у мові мозку нагромаджуються відповідні онімічні фрейми внаслідок концептуалізації і категоризації онімів.

На нашу думку, запропонована концепція за логікою достатньо послідовна, за повнотою проблем оптимальна, за пізнавальними можливостями перспективна, за дієвістю спонукальна і така, що стимулює пошуки, а тому є повністю прийнятною, яка з часом, звичайно, поглиблюватиметься й удосконалюватиметься.

У третьому розділі «Шлях від слова до концепту: асоціативний експеримент у когнітивній ономастиці» авторка обґрунтовує асоціацію як метод визначення наповнення онімічних концептів, подає укладений нею асоціативний онімічний словничок (60 слівникових статей). Матеріал для нього одержано дослідницею в результаті проведеного лінгвістичного експерименту, а сформований на основі асоціативного зворотний онімічний словник детально описує асоціативний спосіб визначення наявності оніма в ментальному лексиконі, визначає напрямки асоціативної ідентифікації онімів, виявляє об'єктивне і суб'єктивне в ментальному бутті онімів, пряме й образне осмислення онімів у асоціативному експерименті, а також спільне й відмінне в асоціативному осмисленні різних розрядів онімів. Авторка переконливо доводить, що в ментальних лексиконах мовців власні назви існують у формі асоціативних полів, які так чи інакше пов'язані з дійсністю, і виявляє вісім можливих типів такого зв'язку — асоціації: гіперонімі, синонімі, суміжності, ціле, частина цілого, означальні, причинно-наслідкові, загадкові.

Загальні висновки монографії сприймаються, на наш погляд, як сконцентрований виклад теорії когнітивної ономастики.

У рецензованій книзі звичайно ж трапляються дискусійні думки, подекуди — односторонні твердження, недостатньо вмотивовані узагальнення, слабкі місця, інші некоректності. У такій новаторській праці вони цілком можливі, оскільки нове й істинне не народжується повністю досконалим. Проте значення книги важко переоцінити. Вона є епохальною, оскільки започаткувала новий напрям в ономастиці, заклала основи когнітивної ономастики, зробила вдалу спробу розробити її стратегію і тактику, зблизити її з апелювативною ономастикою.

В. ГОРПИНІЧ
(Дніпропетровськ)